

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศในสภาพแวดล้อมดิจิทัล

Information Literacy in the Digital Environment

ชุตินา สัจจานันท์*

Chutima Sacchanand

บทคัดย่อ

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศเป็นหนึ่งในทักษะศตวรรษที่ 21 โดยมีพัฒนาการแนวคิดของคำอย่างต่อเนื่อง มีการศึกษาวิจัยแนวคิด ความเหมือน ความแตกต่าง และความเชื่อมโยงกับความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล ในมุมมองของนักวิชาการ นักวิชาชีพและนักวิจัยโดยเฉพาะในสาขาสารสนเทศศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ และการศึกษา และจากภูมิทัศน์ของสารสนเทศ สื่อและดิจิทัลที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้เกิดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ใหม่ การขยายแนวคิด ขอบเขต การบูรณาการและการหลอมรวมความฉลาดรู้ที่เกี่ยวข้องทั้งสามด้านเป็นองค์รวมในกรอบหลายมิติ ภายใต้ความท้าทายของความฉลาดรู้หลายด้าน และความฉลาดรู้ที่ก้าวข้ามเพื่อการพัฒนาพลเมืองผู้มีความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลในสภาพแวดล้อมดิจิทัล

คำสำคัญ: ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ, ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ, ความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล

* ศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรบัณฑิตศึกษา แขนงวิชาสารสนเทศศาสตร์ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรรมการบริหารมูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมในพระบรมราชูปถัมภ์ และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา สภาการศึกษา

Profesor, Graduate Program in Information Science, School of Liberal Arts, Sukhothai Thammathirat Open University. a member of the executive board of the Distance Learning Foundation under the Royal Patronage, and a distinguished member of the National Education Council. Corresponding author, E-mail: chutimastou@gmail.com

Abstract

Information literacy is one of the 21st century skills. The concept of information literacy has been developed gradually. Several studies and research were conducted about the concepts, similarities, differences and interrelations of the information literacy with media literacy and digital literacy in the viewpoints of scholars, professionals and researchers in the field of library and information science and education. The changing information, media and digital landscape created the new learning environment and the development of the concepts, the scope, the integration and the convergence of these three literacies into holistic concepts and multidimensional framework under the multiliteracy and transliteracy challenges for the development of information, media and digital literate citizens in the digital environment.

Keywords: Information literacy, media literacy, digital literacy

ความนำ

เทคโนโลยีดิจิทัลโดยเฉพาะอินเทอร์เน็ตและเครือข่ายสังคมออนไลน์ ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมโลกและสังคมไทยอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว สหภาพโทรคมนาคมนานาชาติ (International Telecommunication Union, 2020) ประมาณการว่าปลาย ค.ศ. 2019 ประชากรร้อยละ 53.6 ของประชากรโลก หรือ 4.1 พันล้านคนใช้อินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้น ร้อยละ 5.3 เมื่อเปรียบเทียบกับ ค.ศ. 2018 และในช่วง ค.ศ.2005-2019 พบว่าสถิติผู้ใช้อินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 10 ในแต่ละปี และร้อยละ 97 เข้าถึงสัญญาณโทรศัพท์เคลื่อนที่ใด ในจำนวนนี้ ร้อยละ 93 เข้าถึงสัญญาณ 3G ด้านการใช้สื่อสังคม ค.ศ. 2019 มีผู้ใช้สื่อสังคม 3.725 พันล้านคน

โดยเพิ่มขึ้น 328 ล้านคน เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเดือนตุลาคม ค.ศ. 2018-2019 และมีการค้นผ่านอินเทอร์เน็ต 100,000 ล้านครั้งต่อเดือน หรือ 40,000 ครั้งต่อนาที โดยร้อยละ 92.81 ของการค้นบนอินเทอร์เน็ตเป็นการค้นผ่านกูเกิล และร้อยละ 60 ค้นผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ (Brandwatch, 2019) ในด้านข้อมูลพบว่า จำนวนข้อมูลถูกสร้างมากกว่าสองเท่าทุกสองปี โดยคาดว่าจะมีข้อมูล 44 ล้านล้านกิกะไบต์ (EMC, 2019) สะท้อนความซับซ้อนและท้าทายของโลกยุคดิจิทัลเพิ่มขึ้น การปรับตัวทางดิจิทัลมีความจำเป็นไม่เฉพาะในมิติของเทคโนโลยี แต่ที่สำคัญคือมิติของคน การพัฒนาคนให้มีความฉลาดรู้ที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้และการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมดิจิทัล สามารถการก้าวทันการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ใหม่ที่เกิดจากเทคโนโลยีที่เปลี่ยนโลก (disruptive technologies) ซึ่งส่งผลกระทบอย่างรุนแรงและต่อเนื่องในโลกเสมือนจริง

แนวคิดความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ (Information literacy) รวมอยู่ในความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ สื่อและเทคโนโลยี (information, media and information technology skills) ซึ่งเป็นหนึ่งในสี่ผลลัพธ์ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 กำหนดโดยภาคีเพื่อทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (The Partnership for 21st Century Skills, 2009) คำว่าความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ มีพัฒนาการของแนวคิดอย่างต่อเนื่อง คำภาษาอังกฤษว่า Information literacy ปรากฏใช้ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ.1974 โดย พอล ซูร์คาวสกี (Zurkowski, 1974: 6) อดีตนายกสมาคมอุตสาหกรรมสารสนเทศ (Information Industry Association - IIA) สหรัฐอเมริกา ได้เสนอรายงานต่อคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยห้องสมุดและสารสนเทศศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา (U.S. National Commission on Libraries and Information Science - NCLIS) โดยเน้นการพัฒนาผู้ฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ (information literate) จากการนำเสนอดังกล่าวเป็นผลทำให้ประเด็นความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศได้รับความสำคัญในระดับชาติ รวมทั้งจาก

สมาคมห้องสมุดอเมริกัน ในช่วงค.ศ. 1980-1989 และขยายผลอย่างกว้างขวางไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกในช่วงตั้งแต่ ค.ศ. 1990 เป็นต้นไป (Carbo, 2013: 94)

คำว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ มีคำอธิบายในช่วงแรก ในบริบทและมุมมองต่าง ๆ กัน เช่น ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศมีรากฐานมาจากการใช้ห้องสมุด (Andretta, 2005: 5) การขยายรูปแบบเดิมของการสอนวิชาห้องสมุดและบรรณานุกรม (Behrens, 1994: 132) ความสามารถใช้เทคโนโลยีที่หลากหลายเพื่อการจัดเก็บ ค้นคืน และส่งสารสนเทศจำนวนมาก (Demo, 1986: 6) เครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Breivik, 1987: 46) ซึ่งดอยล์ (Doyle, 1992: 5) ได้ประมวลความหมายจากแหล่งต่าง ๆ โดยใช้เทคนิคการวิจัยแบบเดลฟาย ศึกษาจากผู้เชี่ยวชาญ 130 คน ในสหรัฐอเมริกา ปรากฏผลในรายงาน Final Report to the National Forum on Information Literacy ว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ คือ ความสามารถในการเข้าถึง การประเมิน และการใช้สารสนเทศจากแหล่งต่าง ๆ ขณะเดียวกัน เว็บเบอร์และจอห์นสตัน (Webber & Johnston, 2000) ได้สังเคราะห์ความหมายของความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศจากแหล่งต่าง ๆ และสรุปความหมายร่วมของความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ คือการรู้ความต้องการสารสนเทศ การรู้จักค้นหาสารสนเทศ การวิเคราะห์และเลือก แหล่งสารสนเทศ การประเมินสารสนเทศ การสังเคราะห์สารสนเทศ และการใช้สารสนเทศ

สมาคมวิชาการ / วิชาชีพในต่างประเทศที่เกี่ยวข้องได้ให้คำจำกัดความ คำว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศใกล้เคียงกัน โดยคำนิยามที่นิยมใช้อ้างอิงเป็นของสมาคมห้องสมุดวิทยาลัยและวิจัย สังกัดสมาคมห้องสมุดอเมริกัน อธิบายไว้ใน มาตรฐานสมรรถนะความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศระดับอุดมศึกษา (Information Literacy Competency Standards for Higher Education) ว่า

“ความรู้และความสามารถระบุความต้องการสารสนเทศ การเข้าถึง การค้นหา การประเมินสารสนเทศและแหล่งสารสนเทศ และ การใช้สารสนเทศอย่างมีจริยธรรมและถูกต้องตามกฎหมาย”
(Association of College and Research Libraries, 2000)

ต่อมาสมาคมฯได้ปรับปรุงมาตรฐานนี้เมื่อ ค.ศ.2016 โดยเปลี่ยนจากคำว่า “มาตรฐาน” เป็น “กรอบ” และใช้ชื่อใหม่ว่า กรอบความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศสำหรับอุดมศึกษา (Framework for Information Literacy for Higher Education) และนิยามศัพท์ใหม่ของความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ โดยขยายมุมมองและวิสัยทัศน์ใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทการเรียนรู้ที่เน้นการสร้างความรู้และนวัตกรรม ความเกี่ยวข้อง และเชื่อมโยงกับความฉลาดรู้เรื่องอื่น ๆ เพื่อมุ่งเน้นการเป็นผู้เรียนรู้ด้วยตนเอง ในชุมชนการเรียนรู้ ดังนี้

“ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ คือ ชุดความสามารถเชิงบูรณาการ ครอบคลุมการค้นหาคำตอบอย่างไตร่ตรอง ความเข้าใจในการผลิตและคุณค่าสารสนเทศ การใช้สารสนเทศสร้างความรู้ใหม่ และการมีส่วนร่วมอย่างมีจริยธรรมในชุมชนการเรียนรู้”
(Association of College and Research Libraries, 2016)

คำว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีความเข้าใจและการให้คำนิยามแตกต่างกันไปบ้างในบริบทของแต่ละประเทศ (Horton, 2013: 10) ส่วนภาษาไทยมีคำแปลเป็นภาษาไทยที่หลากหลาย คำที่ได้รับความนิยมใช้มากที่สุด คือ คำว่า การรู้สารสนเทศ ซึ่งนิยมใช้ในวงการบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ และยังมีคำแปลอื่น ๆ เช่น ความรู้ทางสารสนเทศ ความรู้พื้นฐานทางสารสนเทศ ความรู้ความสามารถด้านสารสนเทศ ทักษะสารสนเทศ ทักษะการใช้ประโยชน์จากสารสนเทศ การรู้เท่าทันสารสนเทศ รอบรู้ทางข้อมูลและสารสนเทศ รอบรู้สารสนเทศ การรอบรู้ เข้าถึง สามารถพัฒนาและใช้สารสนเทศอย่างมีวิจารณญาณ และเพิ่มมีการบัญญัติศัพท์ ในพจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ร่วมสมัย ชุดความฉลาดรู้ (literacy) ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2562 ใช้ว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ (Office of the Royal Society, 2019: 66-67)

ผลงานการศึกษาค้นคว้า วิจัย จำนวนมากของต่างประเทศนำเสนอว่าความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศเป็นแนวคิดที่กว้างมากกว่าการเป็นทักษะ และมีการ

เปรียบเทียบความเหมือน ความแตกต่างหรือความเกี่ยวข้องกับความสามารถทางการใช้สื่อ (media literacy) และ ความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล (digital literacy) ซึ่งเป็นคำที่เกิดขึ้นภายหลังตามพัฒนาการของเทคโนโลยี

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศกับความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ

ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ เป็นศัพท์บัญญัติของคำว่า media literacy (Office of the Royal Society, 2019: 85-87) แต่คำที่เป็นที่รู้จัก หรือนิยมใช้กันโดยทั่วไป คือ การรู้เท่าทันสื่อ ส่วนคำภาษาอังกฤษเริ่มนำมาใช้เมื่อ ค.ศ. 1992 ในการประชุมภาวะผู้นำระดับชาติเรื่องความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ (National Leadership Conference on Media Literacy) โดยนิยามว่า “ความสามารถเข้าถึง วิเคราะห์ ประเมิน และสื่อสารสารในรูปแบบต่าง ๆ” (Aufderheide, 1993) และเป็นนิยามของสมาคมแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศด้วย (National Association for Media Literacy Education, 2020) และคำนิยามนี้ ได้รับการไปอ้างอิงอย่างกว้างขวาง ส่วนองค์การยูเนสโก (UNESCO, 2011) อธิบายความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อว่า “ความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของสื่อ สมภาวะการทำหน้าที่ของสื่อ การวิเคราะห์และประเมินเนื้อหาสื่ออย่างมีวิจารณญาณ การใช้สื่อเพื่อมีส่วนร่วมทางประชาธิปไตย การสนทนาและเรียนรู้ทางวัฒนธรรม การสร้างเนื้อหาสื่อ และทักษะทางไอซีทีและสื่ออื่น ๆ” ในขณะที่ยอร์กันมาร์เทน (Marten, (2010). ได้สังเคราะห์งานเขียนทางวิชาการเกี่ยวกับการศึกษาความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อและสรุปว่า “ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อส่วนใหญ่ได้รับการนิยามโดยเน้นความรู้และทักษะที่จำเป็นของบุคคลในการวิเคราะห์ ประเมิน หรือผลิตข้อความสื่อ” ซึ่งเป็นนิยามที่มีความสอดคล้องกัน

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศและความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อมีทั้งความเหมือนและความต่าง ลีและโซ (Lee & So, 2014) วิจัยความเหมือนและความต่างระหว่างคำสองคำ คือ Information literacy และ media literacy โดยค้นเอกสารจากฐานข้อมูล Web of Science รวมวารสาร 12,000 ชื่อ เอกสารการประชุม 150,000 รายการ และ

เอกสารมากกว่า 47 ล้านชิ้นจาก 250 สาขา ที่คัดเลือกว่ามีความเชื่อถือได้ เข้าถึงได้ง่าย รวบรวมข้อมูลผลงานตั้งแต่ ค.ศ.1956-2012 พบว่า มีเอกสารที่พบคำว่า information literacy รวม 1,501 รายการ ส่วนคำว่า media literacy มีจำนวน 467 รายการ แสดงให้เห็นว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศมีขอบเขตกว้างขวางมากกว่าความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ คิดเป็นสัดส่วน 3.2 : 1 โดยก่อน ค.ศ. 1990 มีผลงานการศึกษาความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศน้อย จนถึง ค.ศ. 1994 จึงมีเพิ่มขึ้น ร้อยละ 3.4 และขยายเพิ่มขึ้น ในช่วง ค.ศ. 1995-2004 คิดเป็นร้อยละ 22.4 และตั้งแต่ ค.ศ. 2005 เป็นต้นมา ในฐานะข้อมูล Web of Science เพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 73.8 โดยเป็นผลงานในสาขาบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์สูงสุด จำนวนสูงสุดร้อยละ 54.2 และในสาขาที่เกี่ยวข้องรองลงมา คือ สาขาคอมพิวเตอร์ ร้อยละ 16.8 และสาขาการศึกษา ร้อยละ 11.1 ส่วนความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ เริ่มปรากฏผลงานในฐานะข้อมูล Web of Science เมื่อ ค.ศ. 1995 คิดเป็นร้อยละ 3 แต่ได้เพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดดระหว่าง ค.ศ. 1995-2004 ร้อยละ 26.2 และเนื่องจากความสนใจในเรื่องสื่อเพิ่มขึ้น ผลงานเขียนเกี่ยวกับความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่ ค.ศ. 2005 เป็นต้นมา คิดเป็นร้อยละ 70 ของเอกสารทั้งหมด

ผลการวิจัยนี้ยังพบว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศและความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อมีพัฒนาการอย่างรวดเร็วในช่วงหลัง ต่างไม่ได้เป็นส่วนย่อยและประเดิมย่อยของกัน มีความเหมือนและความแตกต่าง ความคาบเกี่ยว เชื่อมโยงและเสริมเติมเต็มกัน มาจากรากฐานกลุ่มนักวิชาการและนักวิจัยต่างศาสตร์ซึ่งมีความสนใจและมีบทบาทต่างกัน แต่มุ่งให้การศึกษาและพัฒนาบุคคลให้มีวิจรณ์ญาณในการใช้สารสนเทศ และการใช้แพลตฟอร์มมัลติมีเดีย ในการสร้างความรู้ ผู้วิจัยให้ข้อเสนอแนะว่า ควรรวมความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศและความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อเข้าด้วยกัน เพื่อพัฒนาสมรรถนะความฉลาดรู้ใหม่ที่จำเป็นในสังคมความรู้ยุคดิจิทัล

องค์การยูเนสโก (UNESCO, 2013: 29-30) ใช้คำรวมว่า ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อและสารสนเทศ (Media and Information Literacy-MIL) เพื่อนำเสนอแนวคิดใหม่ของการนำความฉลาดรู้ที่เชื่อมโยงกันมาไว้ด้วยกัน เช่น ความฉลาดรู้

เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ ความฉลาดรู้ไอซีที และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล แต่ขณะเดียวกันความฉลาดรู้แต่ละคำก็เป็นอิสระและมีความหมายเฉพาะของคำ และอธิบายความหมายของความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อและสารสนเทศว่า ชุดสมรรถนะที่ส่งเสริมให้พลเมืองเข้าถึง ค้นคืน เข้าใจ ประเมิน ใช้ สร้างและแบ่งปันสารสนเทศ และเนื้อหาสื่อในทุกรูปแบบ โดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ด้วยวิธีการสำคัญอย่างมีจริยธรรมและมีประสิทธิภาพ เพื่อการมีส่วนร่วมและร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมส่วนตัว วิชาชีพและสังคม

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศกับความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล

ความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลเป็นศัพท์บัญญัติของคำว่า digital literacy (Office of the Royal Society, 2019: 27-29) ซึ่งคำภาษาอังกฤษเริ่มใช้ในช่วงทศวรรษ 1990 โดยเน้นสารสนเทศในรูปแบบมัลติมีเดียและไฮเปอร์เท็กซ์ (Bauden, 2001) หนังสือเรื่อง Digital literacy เขียนโดยปอล กิลสเตอร์ (Gilster, 1997) ซึ่งได้รับการอ้างอิงต่อ ๆ มา อธิบายแนวคิดในภาพกว้างว่าคือความเข้าใจและการใช้สารสนเทศจากแหล่งดิจิทัลที่หลากหลาย เป็นความฉลาดรู้ที่จำเป็นในยุคดิจิทัล นอกจากนี้ยังพบว่าคำว่าความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลปรากฏในขณะที่ว่าความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้เรื่องคอมพิวเตอร์ และความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ เป็นที่รู้จักและโดดเด่น (Nichols & Stornaiuolo, 2019: 2) โดยความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลได้รับความสนใจเมื่ออินเทอร์เน็ตและเว็บเข้ามามีบทบาทในสังคม

ความหมายของความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลมีคำอธิบายในหลายมิติ เป็นต้นว่าความสามารถในการใช้ไอซีทีค้นหา ประเมิน ใช้ แบ่งปันและสร้างสารสนเทศบนออนไลน์ (Lynch, 2017) ทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต การเรียนรู้ และการทำงานในสังคมซึ่งมีการสื่อสารและการเข้าถึงสารสนเทศผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล แพลตฟอร์มอินเทอร์เน็ต สื่อสังคมออนไลน์ และเครื่องมือสื่อสารเคลื่อนที่ (Western Sydney University, 2019) ความตระหนัก ทักษะคติ และความสามารถของบุคคลในการใช้เครื่องมือดิจิทัลได้

อย่างเหมาะสมและเอื้ออำนวยกระบวนการเข้าถึง การจัดการ การบูรณาการ การประเมิน การวิเคราะห์ การสังเคราะห์แหล่งดิจิทัล การสร้างความรู้ใหม่ การแสดงออกผ่านสื่อ และการสื่อสารกับผู้อื่น ในสถานการณ์เฉพาะต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ ในสังคม (Martin, 2006: 19)

คำว่าความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศมีความเหมือนและความแตกต่างจากความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล ในประเด็น จุดเน้น และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน (Lynch, 1998) แนวคิดของความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลไม่ได้ผูกกับแนวคิดความฉลาดรู้เดิม แต่เน้นการรวมกลุ่ม ความฉลาดรู้และเชื่อมโยงแนวคิดและมิติทางเทคโนโลยี สังคมและวัฒนธรรม เพื่อขยายขอบเขตของคำ ซึ่งเน้นกรอบหลายมิติ (multidimensional framework) (Nichols & Stornaiuolo, 2019) คำว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ถูกนำมาใช้ร่วมกับคำว่า ความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล เช่น มหาวิทยาลัยเปิดแห่งสหราชอาณาจักร กำหนดกรอบความฉลาดรู้ดิจิทัลและสารสนเทศ (Digital and Information Literacy Framework) ครอบคลุมความเข้าใจและการใช้ดิจิทัล การค้นหาสารสนเทศ การประเมินสารสนเทศ การปฏิสัมพันธ์ออนไลน์และเครื่องมือออนไลน์อย่างมีวิจารณญาณ การจัดการและการสื่อสารสารสนเทศ ความร่วมมือและแบ่งปันสารสนเทศดิจิทัล (Open University, 2020) มหาวิทยาลัยควีนส์แลนด์ ประเทศออสเตรเลียกำหนดกรอบเชิงกลยุทธ์สำหรับห้องสมุดเพื่อการพัฒนาความฉลาดรู้สารสนเทศและดิจิทัล (Information and Digital Literacy: A Strategic Framework For UQ Library 2016-2020) (University of Queensland, 2016) เป็นต้น

ในบริบทของประเทศไทย มีการแปลคำไว้หลากหลาย เช่น การรู้ดิจิทัล การเข้าใจดิจิทัล ทักษะดิจิทัล ความสามารถทางดิจิทัล ความสามารถด้านการใช้ดิจิทัล สมรรถนะด้านการใช้ดิจิทัล ความฉลาดรู้ทางไอซีทีหรืออื่น ๆ ความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล เป็นนโยบายระดับชาติ สอดคล้องกับการขับเคลื่อนประเทศตามแนวทาง “ไทยแลนด์ 4.0” และแผนพัฒนาดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม การให้ความสำคัญในการพัฒนาสมรรถนะและกำลังคนด้านดิจิทัลมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการ เช่น การพัฒนาสมรรถนะด้านดิจิทัลให้กลุ่มผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ครอบคลุม ด้านการสืบค้นและ

การใช้งาน ด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม ด้านเอกลักษณ์และคุณภาพชีวิต ด้านการสอนหรือการเรียนรู้ ด้านเครื่องมือและเทคโนโลยี และด้านการติดต่อสื่อสาร และการประสานงาน (Office of the Higher Education Commission, 2018) การพัฒนาทักษะด้านดิจิทัลให้แก่ข้าราชการและบุคลากรภาครัฐ และการพัฒนาสมรรถนะ ด้านการใช้ดิจิทัลสำหรับประชาชนทุกกลุ่มวัย (Thailand Professional Qualification Institute (Public Organization) Committee, 2018) เป็นต้น

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล

จากการอ่านออกเขียนได้ (literacy) ซึ่งเป็นพื้นฐานการให้การศึกษาในอดีต มาสู่ความฉลาดรู้ใหม่ ๆ จากจุดเริ่มต้น “ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ” และมีพัฒนาการตามพัฒนาการของเทคโนโลยีและสังคม การทะลักทลายของข้อมูล ข่าวสารสารสนเทศ การหลอมรวมสื่อ และ ความท้าทายจากพลวัตรของเทคโนโลยีดิจิทัล สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมดิจิทัล กระบวนทัศน์ใหม่ในการเรียนรู้และการแสวงหาความรู้ และพฤติกรรมคนยุคใหม่ในสังคมเครือข่าย ทำให้มีการขยายมุมมองขอบเขต กรอบแนวคิดของคำ การบูรณาการ เชื่อมโยงความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศกับความฉลาดรู้อื่น ๆ โดยเฉพาะความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อและความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล ซึ่งพบว่ามีเหมือน ความแตกต่าง ความซ้ำซ้อน และความคาบเกี่ยวกันในบางมิติ สอดคล้องกับมุมมองความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศซึ่งแอนดเรตทา (Andretta, 2005) ระบุว่าไม่ได้มีนิยามศัพท์เพียงน้อยเดียวและอาจใช้สลับเปลี่ยนกันกับคำว่าความฉลาดรู้เรื่องคอมพิวเตอร์ ซึ่งเป็นคำศัพท์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น และมีความเห็นว่าคุณฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศมีแนวคิดหลายแง่มุม (multi-faceted concept)

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ หรือคำว่าความรู้สารสนเทศเป็นที่เข้าใจหรืออ้างอิงอยู่ในวงวิชาการบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ และการศึกษา เช่นเดียวกับแนวคิดความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อหรือที่รู้จักและนิยมใช้โดยทั่วไปว่า

“การรู้เท่าทันสื่อ” ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วตามบทบาทของสื่อในสังคม และไม่จำกัดเฉพาะทางวิชาการแต่รวมการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนถึงกลุ่มบุคคลทั่วไป แม้จะไม่ใช่ศัพท์บัญญัติ โดยมีจุดเน้นที่สื่อและขยายกรอบแนวคิดของคำให้ครอบคลุมสารสนเทศและเทคโนโลยีด้วย ส่วนความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล ได้รับความสนใจและความสำคัญเพิ่มมากขึ้นตามสภาพแวดล้อมของสังคมดิจิทัลซึ่งมีเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นแกนกลางของความฉลาดรู้ในทุกด้าน ๆ และเป็นความฉลาดรู้ที่ถูกกำหนดให้เป็นนโยบายระดับชาติ

ในทางวิชาการ จากการวิเคราะห์การศึกษาและวิจัยความฉลาดรู้ทั้งสามคำจาก Thai Journals Online (ThaiJO) ซึ่งเป็นระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทยและเป็นแหล่งรวมวารสารวิชาการที่ผลิตในประเทศไทยในทุกสาขาวิชา โดยใช้คำภาษาอังกฤษสามคำ “information literacy” “media literacy” และ “digital literacy” ในการสืบค้นจากชื่อเรื่องและบทคัดย่อ เพื่อความเป็นมาตรฐานของศัพท์ที่ใช้ค้นเนื่องจากการแปลเป็นภาษาไทยมีความหลากหลายและแตกต่างกัน พบว่า มีบทความความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศรวม 336 รายการ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อรวม 253 รายการ และ ความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล รวม 72 รายการ (ข้อมูล ณ 1 เมษายน 2563) สอดคล้องกับผลการวิเคราะห์ของ ลีและโซ (Lee & So, 2014) แสดงว่าในบริบทของประเทศไทยความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศซึ่งเริ่มใช้มาก่อนมีการศึกษาวิจัยมากกว่าเช่นเดียวกัน

คำว่า ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัลเป็นสามแนวคิดหลักที่แพร่หลายซึ่งเน้นการวิพากษ์สารจากสื่อ (Koltay, 2011: 211) โดยแต่ละคำมาจากรากฐานกลุ่มนักวิชาการและนักวิชาชีพหรือนักวิจัยในศาสตร์ที่แตกต่างกัน และพบว่าคำแต่ละคำมีความเข้าใจ การตีความหลากหลาย และบางครั้งมีความกำกวม และยังมีคำภาษาอังกฤษอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและเกิดใหม่อีกมากที่เป็นทักษะใหม่ในศตวรรษที่ 21 ที่เกิดขึ้น เช่น e literacy, cyber literacy, web literacy, data literacy, network literacy ตามบริบท และสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ใหม่ของโลกที่เปลี่ยนแปลง รวมทั้งจากระบบนิเวศของสารสนเทศ สภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์

ของสื่อและดิจิทัล ความฉลาดรู้ในศตวรรษที่ 21 จึงไม่ใช่เพียงการอ่านออก เขียนได้แบบเดิม หรือความสามารถในการอ่าน การเขียน การคำนวณ (3R) ซึ่งไม่เพียงพอ แต่ขยายไปถึง ความฉลาดรู้ที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ การทำงานและการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21

ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ เรื่องการใช้สื่อและเรื่องดิจิทัลซึ่งเป็นหนึ่งในสี่ ผลลัพธ์ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 กำหนดโดยภาคีเพื่อทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (The Partnership for 21st Century Skills, 2009) เป็นหนึ่งในสิบสมรรถนะหลัก ของผู้เรียน (student core competencies) และคุณลักษณะของคนไทย 4.0 ที่พึงประสงค์ ตามมาตรฐานการศึกษาชาติ (Office of the National Education Council, 2018) เป็นความฉลาดรู้ซึ่งบูรณาการและเป็นองค์รวม เชื่อมโยงและสัมพันธ์กันในการพัฒนา สมรรถนะหรือทักษะที่จำเป็น สอดคล้องกับข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยของ ลีและโซ (Lee & So, 2014) ว่าความฉลาดรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งย่อมไม่เพียงพอในโลกปัจจุบัน จำเป็นต้องบูรณาการและรวมความฉลาดรู้เป็นความฉลาดรู้ชุดเดียวกันเพื่อพัฒนาบุคคล ให้มีสมรรถนะที่จำเป็นในสภาพแวดล้อมดิจิทัล เช่นเดียวกับมาร์ติน (Martin, 2006) ระบุว่า “เราไม่ต้องการความฉลาดรู้เรื่องเดียวเพื่อกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ทั้งหมด” และบาวเดน (Bawden, 2008) ระบุว่า “ไม่มีความฉลาดรู้เรื่องเดียวที่เหมาะสม สำหรับพลเมืองทุกคนหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งตลอดชีวิต โดยไม่ปรับปรุงแนวคิด และสมรรถนะที่กำหนดให้ทันสมัยและต่อเนื่องให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทาง สารสนเทศ” สอดคล้องกับกรอบแนวคิดความฉลาดรู้หลายด้าน (multi literacies) ซึ่งเชื่อมโยงความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศกับความฉลาดรู้เรื่องอื่น ๆ เพื่อขยายขอบเขต การพัฒนาบุคคลไปสู่ความสามารถในการผลิตและกระจายความรู้ในชุมชนความร่วมมือ ออนไลน์ (Moyo, Madzima, Chickerema & Abdullah, 2015: 118) และชุด ความฉลาดรู้ก้าวข้าม (trans literacies) เทคโนโลยี แพลตฟอร์ม สื่อ บริบทและสถานการณ์สู่การสร้างสังคมสำหรับทุกคน

บทสรุป

เทคโนโลยีดิจิทัลมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนโลก สภาพแวดล้อมและรูปแบบการเรียนรู้ใหม่ และการอุบัติของคำศัพท์ที่สะท้อนความฉลาดรู้ใหม่ ๆ ความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศมีพัฒนาการแนวคิดและขอบเขตมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีรากฐานองค์ความรู้จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยในวงการบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์และการศึกษา และเกี่ยวข้องกับความรู้ทางการใช้สื่อ ซึ่งมีรากฐานจากนิเทศศาสตร์และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล ที่มีรากฐานจากคอมพิวเตอร์ศาสตร์ และ เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะผลงานของนักวิชาการ นักวิชาชีพในประเทศตะวันตก เช่น สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และทวีปยุโรป สะท้อนแนวคิดและมุมมองที่หลากหลายและกว้างขวาง การบูรณาการ เชื่อมโยงและหลอมรวมแนวคิดหลักของความฉลาดรู้เรื่องสารสนเทศ ความฉลาดรู้ทางการใช้สื่อ และความฉลาดรู้เรื่องดิจิทัล รวมทั้งความฉลาดรู้ใหม่อื่น ๆ ซึ่งแสดงถึงการก้าวข้ามและขยายพรมแดนความรู้ ทฤษฎีและการปฏิบัติในศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาความฉลาดรู้ของพลเมืองยุคดิจิทัลเป็นองค์รวม

บรรณานุกรม

- Andretta, S. (2005). **Information literacy: A practitioner's guide**. Oxford: Chandos Publishing.
- Association of College & Research Libraries. (2000). **Information literacy competency standards for higher education**. Retrieved from www.ala.org/acrl/ilstandardlo.html.
- Association of College & Research Libraries. (2016). **Framework for information literacy for higher education**. Retrieved from <http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/issues/infolit/framework1.pdf>

- Aufderheide, P. (1993). **Media literacy: A report of the national leadership conference on media literacy**. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf>
- Bawden, D. (2001). Information and digital literacies: a review of concepts. **Journal of Documentation**, 57(2), 218-259.
- Bawden, D. (2008). Origins and concepts of digital literacy. In Lankshear, C. & Knoble, M. (eds.). **Digital literacies: Concepts, policies and practices**, pp 17-32. New York: Peter Lang Publishing.
- Behrens. S. J. (1994). A conceptual analysis and historical overview of information literacy. **College & Research Libraries**. 55(4), 306-322.
- Brandwatch. (2019). **126 Amazing social media statistics and facts**. Retrieved from <https://www.brandwatch.com/blog/amazing-social-media-statistics-and-facts/>
- Breivik, P.S. (1987). Making the most of libraries in the search of academic excellence. **Change**, 19(4), 44-52.
- Carbo, T. (2013). Conceptual relationship of information literacy and media literacy: Consideration within the broader mediacy and metaliteracy framework. A paper to UNESCO. In **Conceptual relationship of information literacy and media literacy in knowledge society**. World summit on the information society (WSIS). Paris: UNESCO.
- Demo, W. (1986). **Idea of information literacy in the age of high technology**. New York: Tompkins Cortland Community College.
- Doyle, C. S. (1992). **Development of a model of information literacy outcome measures with in national education goals of 1990 education policy**. Retrieved from <http://www.uni.net.th/dao/detail.nsp>.

- EMC. (2019). **Executive summary. data growth, business opportunities, and the IT Imperatives**. Retrieved from <https://www.emc.com/leadership/digital-universe/2014iview/executive-summary.htm>.
- Gilster P. (1997). **Digital literacy**. New York: Wiley.
- Horton, F. W. (2013). **Overview of information literacy resources worldwide**. Paris: UNESCO.
- International Telecommunication Union. (2020). **Global and regional ICT data**. Retrieved from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>.
- Koltay, T. (2011). The media and the literacies: media literacy, information literacy, digital literacy. **Media, Culture & Society**, 33(2), 211-221.
- Lee, A.Y.L. & So, C.Y.K. (2014). Media literacy and information literacy: Similarities and differences. **Comunicar: Media Education Research Journal**, 21(42), 137-145.
- Lynch, M. (1998). **Information literacy and information technology literacy**. Retrieved from <https://www.cni.org/wp-content/uploads/2011/08/info-and-IT-literacy.pdf>.
- Lynch, M. (2017). **What is digital literacy**. Retrieved from <https://www.theedadvocate.org/what-is-digital-literacy/>.
- Marten, H. (2010). Evaluating media literacy education: Concepts, theories and future directions. **Journal of Media Literacy Education**, 2(1), 1-22.
- Martin, A. (2006). Literacies for the digital age. In Martin, A. & Madigan, D. (eds). **Digital literacies for learning**, pp. 3-.25 London: Facet.
- Moyo, M; Madzima, K.. Chickerema, T. & Abdullah, H. (2015). Layering information literacy: A taxonomies of literacies for academic and

- lifelong learning. **International Conference E-learning, E-business, EIS and e-Government**. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/61ad/a4d1f755ae408ca75854d2c78cd77f3ab7fe.pdf>.
- National Association for Media Literacy Education. (2020). **Media literacy defined**. Retrieved from <https://namle.net/publications/media-literacy-definitions/>.
- Nichols, P. & Stornaiuolo, A. (2019). Assembling “digital literacies”: Continent pasts, possible futures. **Media and Information**, 7(2), 14-24.
- Office of the Higher Education Commission. (2018). **Guideline for the implementation of the National Higher Education Qualifications Framework for Digital Competencies for Undergraduate Qualifications**. Retrieved from <http://www.eqd.cmu.ac.th/Curr/doc/mua/announce/Digital%20competencies%20for%20undergraduate%20qualifications.pdf>.
- Office of the National Education Council. (2018). **National Education Standard**. Retrieved from <http://www.sesa17.go.th/site/images/Publish2.pdf>.
- Office of the Royal Society. (2019). **Contemporary Education Dictionary: Literacy**. Bangkok: Office of the Royal Society.
- Open University. (2020) **Digital and information literacy framework**. Retrieved from <http://www.open.ac.uk/libraryservices/subsites/dilframework/>.
- Partnership for 21st Century Skills. (2009). **Framework for 21st century learning**. Retrieved from <http://www.p21.org/overview>.
- Thai Journals Online. (2020). **THAIJO**. Retrieved from <https://www.tci-thaijo.org/>.

- Thailand Professional Qualification Institute (Public Organization) Committee. (2018). **Digital literacy competencies development: Announcement.** Retrieved from <https://www.bru.ac.th/wp-content/uploads/2018/09/pragad-dl61.pdf>.
- UNESCO. (2011). **Media and information literacy curriculum for teachers.** Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2013). **Global media and information literacy assessment framework: Country readiness and competencies.** Paris: UNESCO. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002246/224655e.pdf>.
- University of Queensland. (2016). **Information and digital literacy: A strategic framework for UQ Library 2016-2020.** Retrieved from https://web.library.uq.edu.au/files/14363/UQL_IDL_StrategicFramework.pdf.
- Webber, S. & Johnston, B. (2000). **Information literacy: Definitions and Models.** Retrieved from <http://dis.shef.ac.uk/literacy/definitions.htm>.
- Western Sydney University, (2019). **What is digital literacy?** Retrieved from https://www.westernsydney.edu.au/studysmart/home/digital_literacy/what_is_digital_literacy.
- Zurkowski, P. G. (1974). **The information service environment relationships and priorities.** Washington, D.C., National Commission on Libraries and Information Sciences.